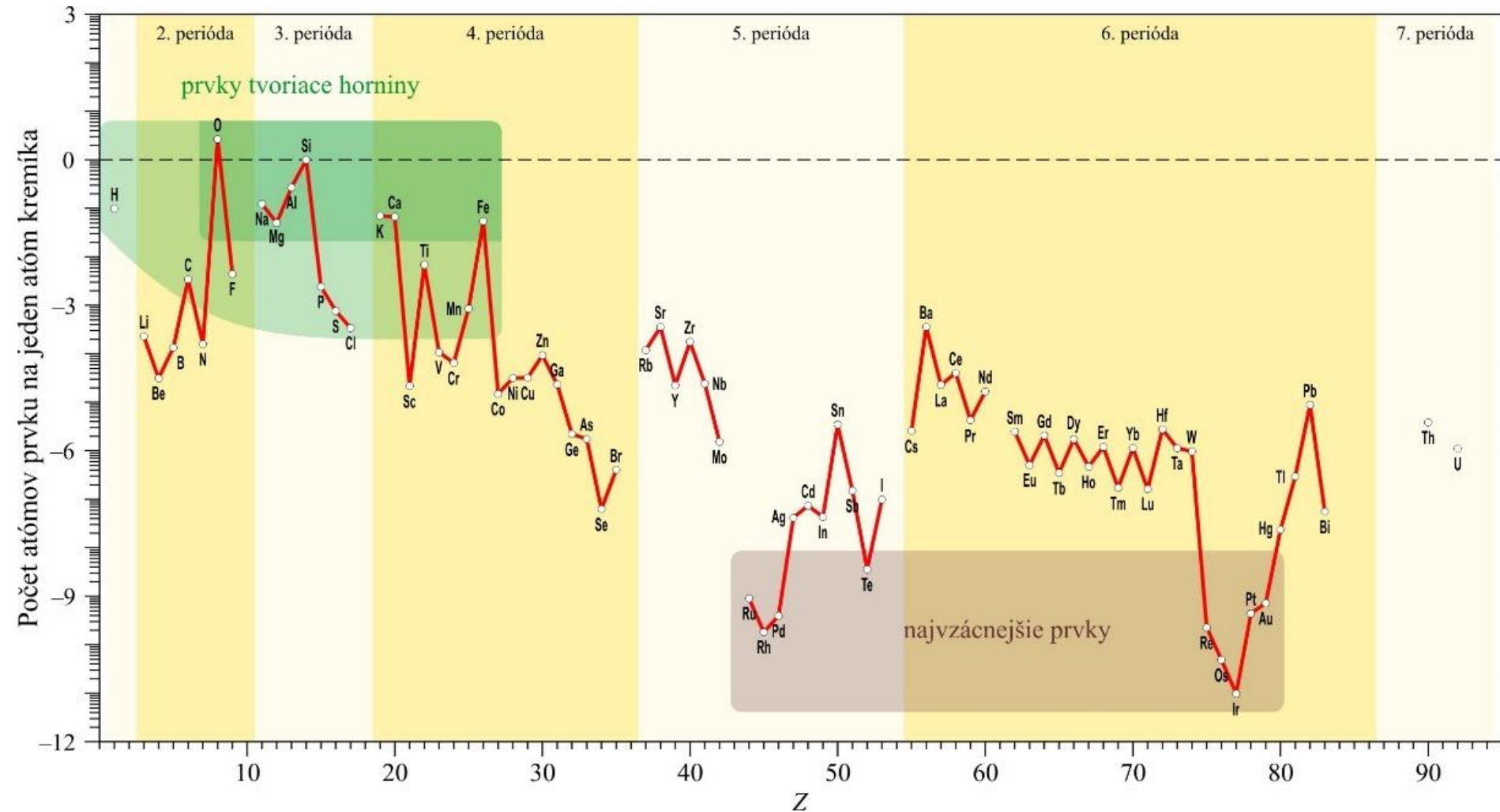

Poznáme **118 prvkov**, avšak ich množstvo na Zemi je **rôzne (obrázok)**. Niektoré ťažšie kovy v prírode vyskytujú len nepatrne. Rádioak. Tc sa v prírode prakticky nevyskytuje. Niektoré ušľach. kovy sa v prírode vyskytujú aj v **nezlúčenom stave**. Niektoré sa vyskytujú v **podobe oxidov** (výroba kovu). Z iných zlúčenín (**napr. sulfidov**) je potrebné **najskôr pripraviť oxidy**.

Výskyt prvkov v zemskej kôre.

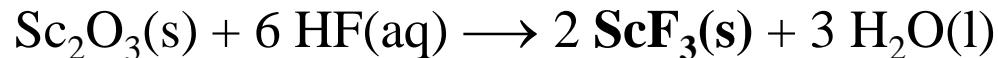

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 3. skupiny

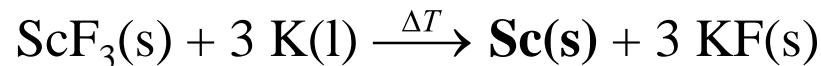
Prvky 3. skupiny sú **málo zastúpené v zemskej kôry**, avšak **spolu s lantanoidmi** (prvky vzácnych zemín) sú prímесou mnohých nerastov. Napr. **Sc** a **Y** sa spolu s yterbiom, erbiom a terbiom, prípadne inými lantanoidmi vyskytujú ako prímеси v **gadolinite** $\text{Be}_2\text{Y}_2\text{FeSi}_2\text{O}_{10}$.

Skandium

Sc sa v prírode vyskytuje vo vzácnom mineráli **tortveitite** $(\text{Sc},\text{Y})_2\text{Si}_2\text{O}_7$. Priemyselne sa **Sc získava z Sc_2O_3** (vzniká pri spracovaní uránových rúd). Z Sc_2O_3 sa **reakciou s roztokom HF pripraví ScF_3**

z ktorého sa Sc získa **metalotermicky**, napr.

Podobne sa redukciou bezvodých fluoridov alebo chloridov MX_3 **pripravujú aj Y a La.**

Ytrium a lantán

Hlavnými zdrojmi ytria a lantánu sú monazit $(\text{Ce},\text{La},\text{Nd},\text{Pr},\text{Th},\text{Y},\dots)\text{PO}_4$ a **bastnezit** $(\text{Ce},\text{La},\text{Y},\dots)\text{CO}_3\text{F}$, ktorých zloženie je premenlivé.

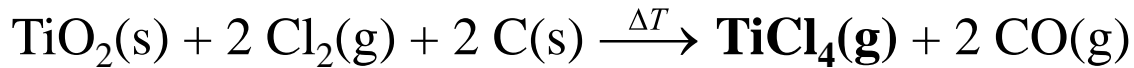
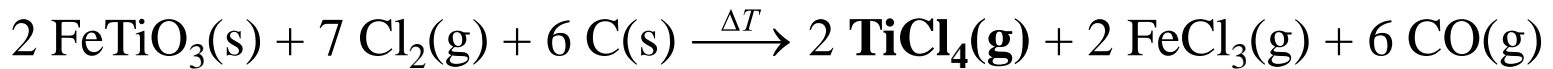
Ytrium sa používa ako **prímес do zliatin proti korózii** a pri výrobe **syntetických drahokamov**. Zlúčeniny Y_2O_3 a YVO_4 sa vo veľmi čistej forme používajú ako **zložky luminoforov** pre televízne a počítačové obrazovky.

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 4. skupiny

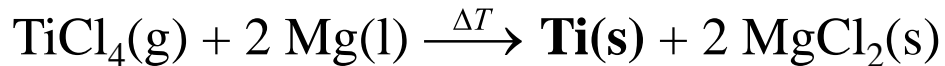
Titán

Ti sa vyskytuje v prírode najčastejšie ako **TiO₂** (anatas, rutil a brookit). Hlavným zdrojom Ti je však **ilmenit FeTiO₃**, ktorý je príkladom **podvojného oxidu FeO·TiO₂**.

Ti sa vyrába z **FeTiO₃** alebo **TiO₂** (rutilu) pri teplote 1000 – 1150 °C

Pri tejto syntéze sa musí použiť aj Cl₂, pretože **bez prítomnosti Cl₂ by reakciou TiO₂ a C vznikal karbid Ti**. Plynný TiCl₄ sa následne v uzavretej peci (950 – 1150 °C) v argónovej atmosfére **redukuje s roztaveným horčíkom** (Krollov proces)

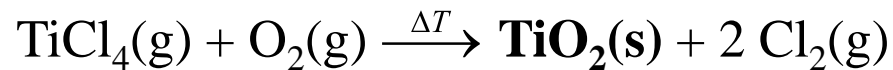
Redukciou príslušných halogenidov sa získava aj **Zr** a **Hf**.

Veľmi čisté kovy sa získavajú tzv. **van Arkelovou-de Boerovou metódou**. Ide o **termický rozklad halogenidov** (najmä jodidov) na elektricky rozžeravenom volfrámovom alebo zirkóniovom drôte, napr.

Ti je pri bežných teplotách **odolný voči korózii**, je ľahký a pevný. **Zliatina Ti s Al a Sn** patrí medzi **najlepšie konštrukčné materiály**. **Supravodivé magnety** obsahujúce vodiče **NbTi** sa používajú v **zobrazovacích zariadeniach pre mag. rezonanciu**. **Biokompatibilita Ti** umožňuje jeho použitie na ortopedické a dentálne implantáty.

Veľmi čistý **TiO₂** sa získava reakciou predestilovaného TiCl₄ s kyslíkom

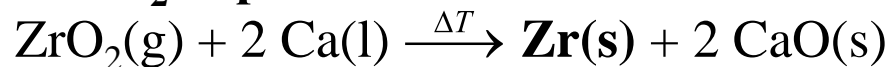
TiO₂ sa využíva ako **pigment** (titánová bieloba). Okrem farbiarskeho priemyslu sa využíva na úpravu papiera a ako plnivo do gumy, resp. plastických látok. **TiO₂** je **vynikajúci fotokatalyzátor na fotomineralizáciu vody** – degradáciu znečisťujúcich látok vo vode katalyzovanú TiO₂ za prítomnosti UV žiarenia.

Zirkónium a hafnium

Zr je po Fe, Ti a Mn štvrtým najrozšírenejším prechodným kovom v zemskej kôre.

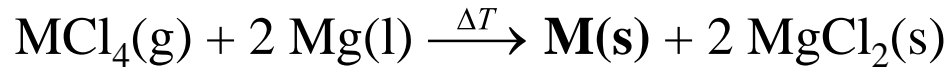
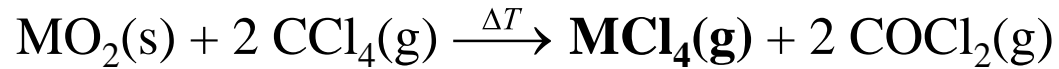
Zr a Hf sa v prírode vyskytujú spoločne a ich separácia je náročná. Hlavnými zdrojmi Zr sú **baddeleyit ZrO₂** a **zirkón ZrSiO₄**.

Zr sa získava **redukciou ZrO₂ vápnikom**

Zr, resp. jeho **zliatina s Sn** odoláva korózii aj v rádioak. prostredí $\Rightarrow$ obaly, v ktorých sú uložené palivové články z UO_2 pre jadrové reaktory.

Zr a **Hf** sa môžu vyrábať aj spoločne zo **zmesi oxidov ZrO_2 a HfO_2**

ZrO_2 a HfO_2 sa vyznačujú veľmi malou reaktivitou, veľkou teplotou topenia, veľkou tepelnou stálosťou a malým koeficientom teplotnej rozťažnosti $\Rightarrow$ **používajú sa ako žiaruvzdorné materiály.**

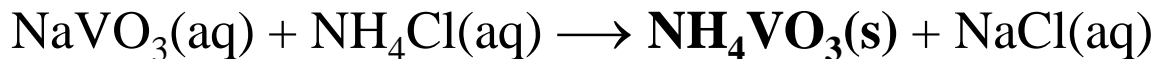
Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 5. skupiny

Vanád

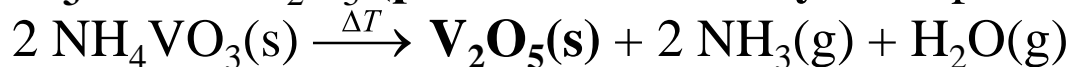
Vanád sa v prírode vyskytuje zriedkavo. Najvýznamnejšie minerály V sú **vanadinit** $\text{Pb}_5(\text{VO}_4)_3\text{Cl}$ a **karnotit** $\text{K}_2(\text{UO}_2)_2(\text{VO}_4)_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$. Tavením vanadinitu alebo karnotitu s Na_2CO_3 sa získa dobre rozpustný NaVO_3

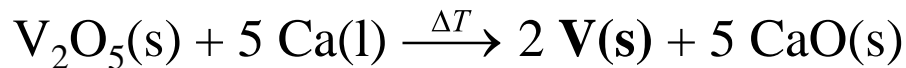
Po **rozpustení** NaVO_3 **vo vode** je možné po pridaní NH_4Cl z roztoku izolovať menej rozpustný NH_4VO_3

Zahrievaním NH_4VO_3 vzniká V_2O_5 (**používa ako katalyzátor** pri oxidácii SO_2 na SO_3)

Redukciou V_2O_5 **s vápnikom** je možné pripraviť vanád

Asi 85 % celosvetovo vyrobeného **vanádu** a **ferovanádu** sa spotrebuje v oceliarskom priemysle (spevnenie ocele).

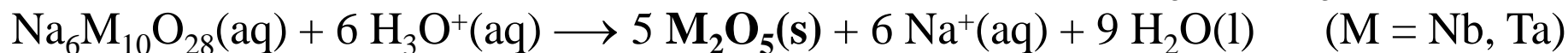
Niób a tantal

Niób a tantal sa v zemskej kôre vyskytujú veľmi zriedkavo, napr. v mineráli premenlivého zloženia $(\text{Fe}, \text{Mn})(\text{Nb}, \text{Ta})_2\text{O}_6$. Pokiaľ má tento minerál väčší obsah nióbu nazýva sa **niobit**, pokiaľ je bohatý na tantal potom **tantalit**.

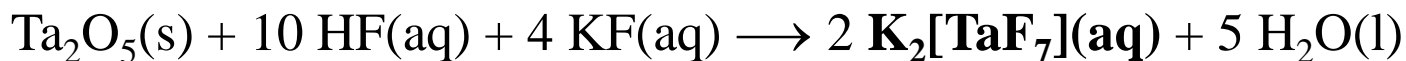
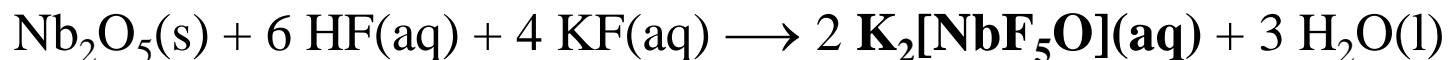
Zahrievaním niobitu alebo tantalitu (označené **M**) vo vodných **roztokoch silných zásad** vznikajú roztoky **polyniobičnanov a polytantalíčnanov**, napr.

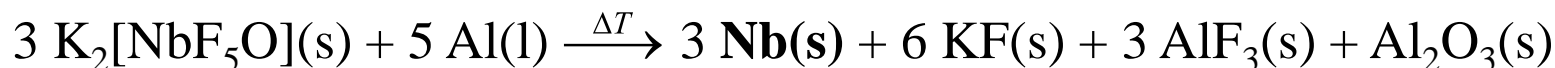
ktoré reakciou **so zriedenými kyselinami** poskytujú oxidy Nb_2O_5 a Ta_2O_5 , napr.

Jeden zo spôsobov ich delenia je založený **na zásaditejšom charaktere Ta_2O_5** pri reakcii s presne nastavenou koncentráciou HF a KF za vzniku komplexov

Pri ďalšej separácii sa využije **väčšia rozpustnosť $\text{K}_2[\text{NbF}_5\text{O}]$** v porovnaní s $\text{K}_2[\text{TaF}_7]$. Z $\text{K}_2[\text{NbF}_5\text{O}]$ sa **Nb vyredukuje** hliníkom

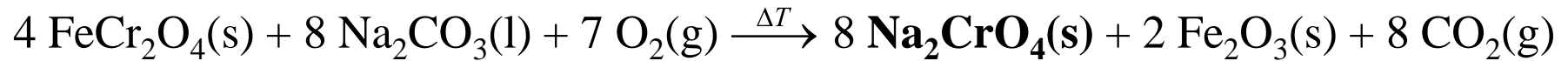
z $\text{K}_2[\text{TaF}_7]$ sa **Ta** vylúči elektrolýzou taveniny.

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 6. skupiny

Chróm

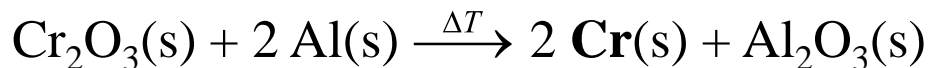
Hlavnou rudou chrómu je **chromit** FeCr_2O_4 so štruktúrou spinelu, **krokoit** PbCrO_4 a **chrómová zeleň** Cr_2O_3 .

Pri výrobe čistého chrómu sa **chromit taví na vzduchu s** Na_2CO_3

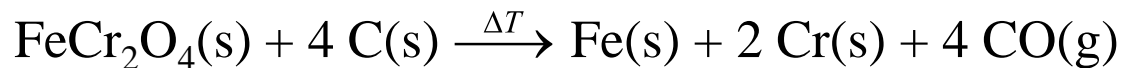

Lúhovaním získanej zmesi vodou a následným **okyslením** H_2SO_4 vzniká roztok, z ktorého vykryštalizuje tuhý $\text{Na}_2\text{Cr}_2\text{O}_7$.

Nasledujúce rovnice popisujú **posledné dve fázy výroby čistého chrómu**

Redukciou chromitu uhlíkom vzniká zliatina železa s chrómom, ferrochróm

Ferrochróm pridáva do železa pri výrobe nehrdzavejúcich a tvrdených ocelí.

Pochrómovanie - Cr sa nanáša elektrolýzou roztoku $\text{Cr}_2(\text{SO}_4)_2$.

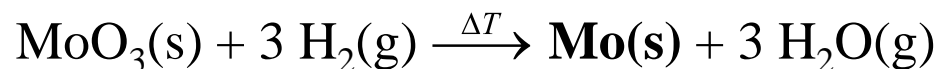
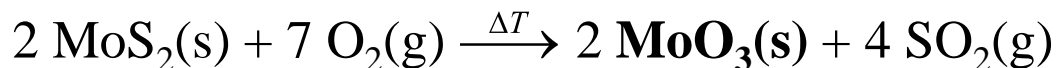
Najvýznamnejšou zlúčeninou Cr je $\text{Na}_2\text{Cr}_2\text{O}_7 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, z ktorého sa **pripravujú pigmenty** na výrobu farieb (PbCrO_4 , chrómová žltá), prostriedky pre **spracovanie kože**. **Chrómány sú jedovaté, karcinogénne a leptajú pokožku.**

Molybdén a volfrám

Mo a **W** sa vyskytujú zriedkavejšie ako Cr. Aj napriek tomu, že **zlúčeniny Mo** a **W** sú často **izomorfné** v prírode vyskytujú oddelene. Hlavnou rudou Mo je **molybdenit MoS₂**. W sa vyskytuje ako **volframit (Fe,Mn)WO₄** a **scheelit CaWO₄**.

Mo sa vyrába **pražením sulfidu MoS₂** na vzduchu a **následnou redukciou**

Pri príprave volfrámu sa reakciou **volframitu (Fe,Mn)WO₄**, s horúcim vodným roztokom uhličitanu sodného pripraví najskôr **rozpusťný volfráman sodný**

Po okyslení takto získaného roztoku HCl **vzniká málo rozpusťný WO₃**, ktorý sa následne **redukuje vodíkom**

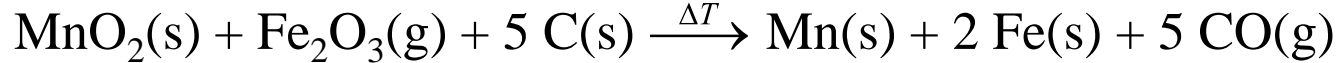
Zlúčeniny Mo sú mimoriadne významné pri **fixácii vzdušného dusíka** biologickou cestou s účasťou nitrogenázy, enzýmu obsahujúceho okrem molybdénu aj železo.

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 7. skupiny

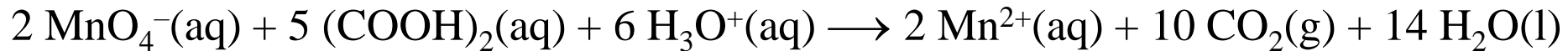
Mangán

Mn patrí medzi najrozšírenejšie *d*-prvky. V prírode sa vyskytuje niekoľko oxidov Mn, z ktorých najdôležitejší je **pyroluzit (burel) β -MnO₂**.

Mn sa vyrába elektrolýzou roztoku MnSO₄. Hlavné využitie mangánu je pri výrobe ocele, kde sa používa vo forme **feromangánu**, ktorý sa pripravuje redukciou

Významnou zlúčeninou Mn je **KMnO₄**, ktorý sa používa na oxidáciu zlúčenín, napr.

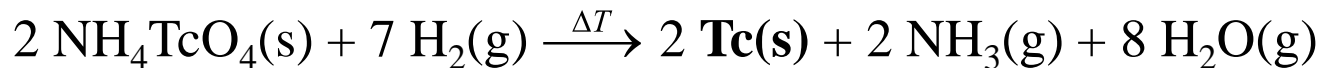
KMnO₄ sa používa aj na **čistenie vody**. Redukciou KMnO₄ vzniká **MnO₂**, ktorý je vhodný **koagulant** pre časticové nečistoty. Vďaka oxidačným účinkom sa KMnO₄ používa tiež v medicíne ako antiseptikum.

Mn je esenciálnym stopovým prvkom podporujúci rast rastlín, preto sa v podobe MnSO₄ pridáva do pôdy s nízkym obsahom Mn. Významnú funkciu plní tiež v niektorých enzýmoch.

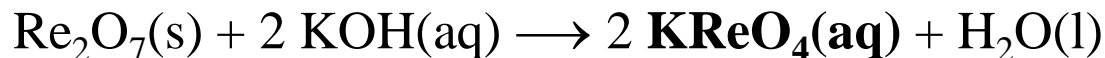
Technécium a rénium

Tc sa v prírode prakticky **nevyskytuje**. Bolo **prvým** umelo pripraveným prvkom. Najdostupnejší **nuklid** ^{99}Tc (žiarič β) má čas polpremeny $2,1 \cdot 10^5$ rokov. **Re** sa v zemskej kôre vyskytuje **extrémne zriedkavo**.

Tc sa získava z odpadných štiepných produktov jadrových premien. Oxidáciou Tc vznikajú technecistany. **Tc** je možné pripraviť **redukciou** NH_4TcO_4

Pražením molybdénových rúd (obsahujú malé množstvo Re) sa získa prchavý Re_2O_7 , z ktorého sa ďalším spracovaním získava KReO_4 .

Hlavné využitie **zlúčenín Tc** je v **nukleárnej medicíne** pri diagnostike nádorových a kardiovaskulárnych ochorení.

Veľká časť vyprodukovaného Re sa spotrebúva v katalyzátoroch (spolu s Pt).

g.

V stavovom tvare napíšte dve rovnice reakcií prebiehajúcich pri vzniku trosky (CaSiO_3) v strednej časti vysokej pece ($t \approx 900 \text{ }^\circ\text{C}$). Ako troskotvorná prísada sa do vysokej pece pridáva CaCO_3 .

h.

V stavovom tvare napíšte rovnicu laboratórnej prípravy čistého železa.

a) z Fe_2O_3 , b) z $\text{Fe}(\text{CO})_5$.

i.

a) Charakterizujte proces skujňovania železa.

b) Prídavkom akých látok sa zo surového železa vyrába ocel?

j.

Ľudské telo obsahuje asi 4 g železa, z ktorých 70 % je vo forme hemoglobínu.

Aká je funkcia hemoglobínu?

k.

V stavovom tvare napíšte rovnicu prípravy ruténia žíhaním hexachloridorutenitanu amónneho v prúde vodíka.

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 8. skupiny

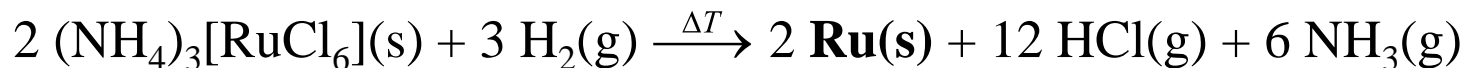
Železo

Z *d*-prvkov je v zemskej kôre najrozšírenejšie **Fe**. O zemskom jadre sa predpokladá, že je tvorené **najmä Fe**. Hlavnými rudami železa sú **hematit $\alpha\text{-Fe}_2\text{O}_3$** , **magnetit Fe_3O_4** ($\text{FeO}\cdot\text{Fe}_2\text{O}_3$), **siderit FeCO_3** a **goethit $\alpha\text{-FeO(OH)}$** . Bežnými minerálmi sú aj **pyrit FeS_2** a **chalkopyrit CuFeS_2** . Nie všetky minerály (napr. sulfidy) sú však vhodné na jeho výrobu. Fe možno laboratórne pripraviť redukciou jeho oxidov.

Ruténium a osmium

Výskyt **ľahkých** (Ru, Rh, Pd) a **ťažkých** (Os, Ir, Pt) **platinových kovov** v prírode je zriedkavý. Vyskytujú sa spoločne v čistom stave alebo v sulfidických rudách Cu a Ni. **Hlavným zdrojom Ru** sú odpady z výroby Ni. **Os** a **Ir** sa vyskytujú vo forme prírodnej zliatiny **osmiumirídia** (15 – 40 % osmia a 80 – 50 % irídia).

Ru a **Os** sa pripravujú žiňaním koordinačných zlúčenín v prúde vodíka, napr.

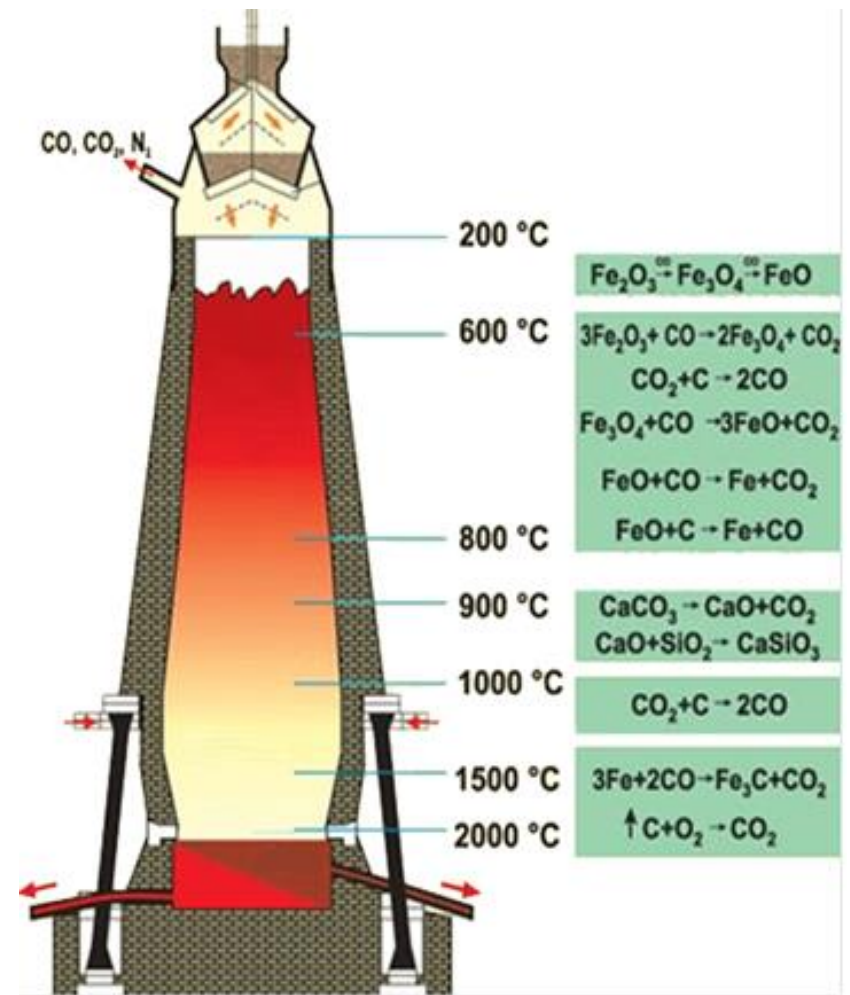

Ru sa spolu s **Rh** používa do zliatin s Pd a Pt pre zvýšenie tvrdosti, napr. pri výrobe elektrických súčiastok (elektrody, termoelektrické články,...) a laboratórnych téglikov.

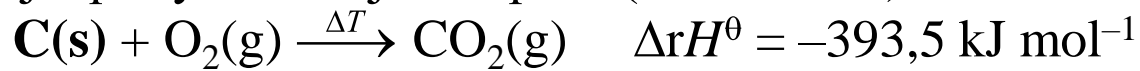
Fe sa vyrába **hutníckym spôsobom** vo vysokých peciach.

Vysoké pece majú ocel'ový vonkajší obal a žiaruvzd. vnútornú výmurovku. Vo vysokej peci sa **redukujú oxidy železa** a v dôsledku vysokej teploty sa vzniknuté **Fe tavia**.

Výroba železa vo vysokej peci

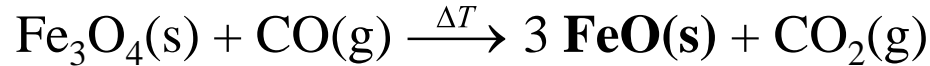
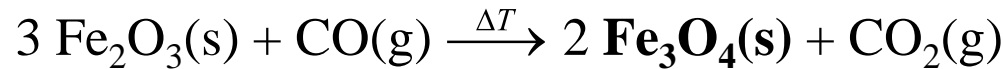
Železná ruda, koks a troskotvorné prísady (najmä vápenec alebo dolomit) sa navážajú **zhora do pece**. Zospodu sa do pece cez dúchacie trubice vháňa ohriaty vzduch vopred. V dôsledku vysokej teploty v dolnej časti pece ($t \approx 2000 \text{ °C}$) sa **koks** zapal'uje

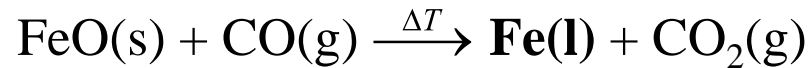
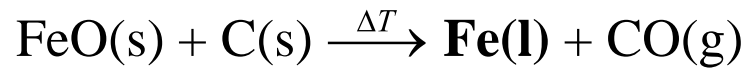
Vzniknutý **CO₂** sa vo vyššej časti pece **dostáva do styku s koksom** ($t \approx 1200 \text{ °C}$)

Koks a CO pôsobia ako **redukovadlá oxidov železa**. V hornej časti vysokej pece ($t \approx 200 \text{ }^\circ\text{C}$) prebieha **redukcia Fe_2O_3 na FeO** s Fe_3O_4 ako medziproduktom

V strednej časti vysokej pece dochádza pri vyššej teplote (600 až 800 $^\circ\text{C}$) okrem už uvedených reakcií aj k **vzniku železa**

Celkovú reakciu vzniku železa vo vysokej peci môžeme vyjadriť rovnicou

Okrem **surového železa** sa z vysokej pece získava aj **troska**

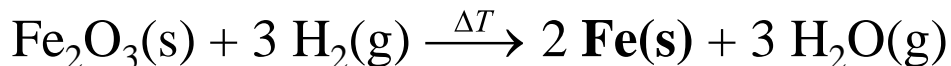

Na spodku pece **vyteká surové železo** a **troska**, ktorá sa so surovým železom nemieša, takže ich možno navzájom oddeliť. Surové železo obsahuje spravidla 5 až 10 % iných zložiek, z čoho je najpodstatnejšou prímiesou C a ďalšími prímiesami sú Si, S, P a Mn.

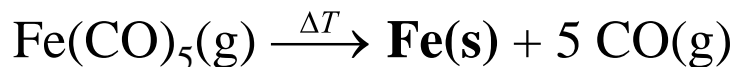
Sivé surové železo - obsahuje C prevažne vo forme grafitu a **biele surové železo**, ktoré obsahuje C chemicky viazaný so železom v podobe Fe_3C (cementitu).

Z vrchnej časti vysokej pece sa získava aj **vysokopecný plyn** obsahujúci asi 30 % CO, ktorý sa môže ďalej využívať ako spaľovací plyn.

Čisté Fe možno lab. pripraviť rôznymi postupmi, napr. redukciou Fe_2O_3 vodíkom

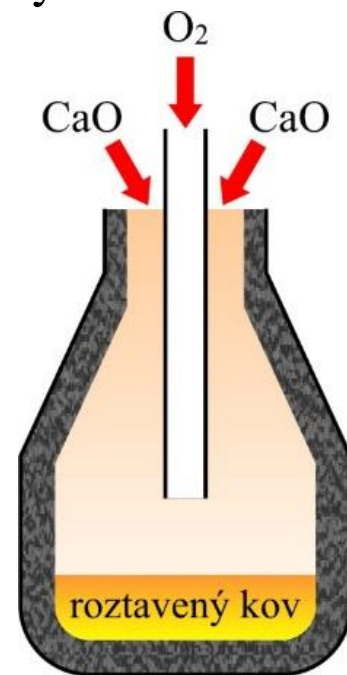

Veľmi čisté Fe sa získava najčastejšie termickým rozkladom pentakarbonylu železa

Fe je **reaktívne** a rýchlo koroduje. Vo forme jemného prášku je dokonca pyroforické. **Surové Fe** preto nemá žiadny komerčný význam, **slúži však na výrobu ocele**.

Oceľ obsahuje uhlík v rozmedzí 0,2 až 1,7 %. Pri výrobe ocele sa do surového Fe vháňa O_2 a pridáva sa **CaO** na odstránenie nečistôt (napr. Si, P, Mn, S) ako aj zníženie obsahu C. Odstraňovanie prímiesí zo **surového Fe** s cieľom získavania zliatin s malým obsahom C a bez nevhodných prísad sa označuje ako **skujňovanie železa**. Fe s obsahom uhlíka pod 0,2 % je **tzv. kujné železo**.

Pri výrobe ocele sa **železo mieša** s inými kovovými, ale aj nekovovými prvkami, čím sa získava oceľ s požadovanými vlastnosťami (tvrdosť, odolnosť voči korózii,...). Dva základné typy ocele sú **legovaná (vysokopevná) oceľ** a **nelegovaná (uhlíková) oceľ**. Zatiaľ čo **legovaná oceľ** má okrem Fe a C aj veľké množstvo iných prvkov (Mn, Si, Ni a Cr), **nelegovaná oceľ** obsahuje iné prvky **len v stopových množstvách**.

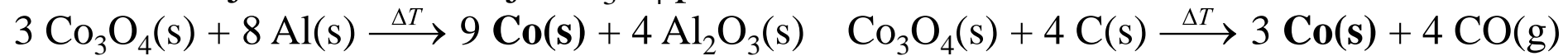
Fe je obsiahnuté napr. v **hemoglobíne** a **myoglobíne** (prenášače O_2), v **cytochrómoch** (oxidačno-redukčné procesy), **feritíne** (zásoba železa).

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 9. skupiny

Kobalt

Co sa v prírode vyskytuje vo forme sulfidov a arzenidov, napr. **kobaltit** CoAsS. Pri výrobe Co sa využíva skutočnosť, že je často obsiahnutý v rudách Ni, Cu, Ag. V záverečnej fáze sa redukuje Co₃O₄ pomocou Al alebo C.

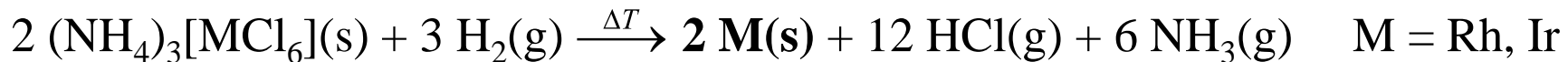
Čistý Co je krehký, ale má význam pri **výrobe špeciálnych ocelí**. Zlúčeniny Co sa často používajú ako **katalyzátory hydrogenačných a hydroformylačných reakcií**.

Modré glazúry na sklo a smalty sú veľmi žiadané, zdrojom farby je veľmi často **modrý pigment na báze CoO**.

Nuklid ⁶⁰Co sa používa v medicíne (kobaltová bomba) na **ožarovanie rakovinových nádorov**. Biologicky významnou zlúčeninou Co^{III} je **vitamín B12** (kyanokobalamín).

Ródium a irídium

Rh a **Ir** sa v prírode vyskytujú spolu s Pt. Nachádzajú sa aj spolu s Ru a Os v nezreagovanom zvyšku po rozklade platinových rúd lúčavkou kráľovskou. Zo zvyšku sa pripravujú zlúčeniny (NH₄)₃[RhCl₆] a (NH₄)₃[IrCl₆], z ktorých sa žíhaním získajú kovy.

Rh a Ir sa používajú na prípravu zliatin a termočlánkov (napr. Pt/Rh) a najmä ako katalyzátory pri hydrogenačných a hydroformylačných reakciách.

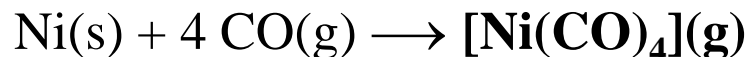
Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 10. skupiny

Nikel

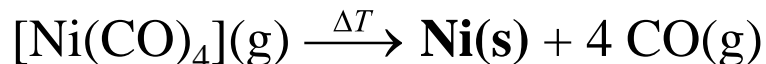
Podobne ako Co, aj **Ni** sa vyskytuje vo forme sulfidových a arzenidových minerálov. Pražením takýchto rúd na vzduchu **vzniká NiO**, ktorý sa následne redukuje uhlíkom.

Surový Ni sa čistí elektrolyticky alebo tzv. **Mondovým procesom**, pri ktorom sa zo znečisteného Ni najskôr pri $t \approx 50 \text{ }^\circ\text{C}$ pripraví

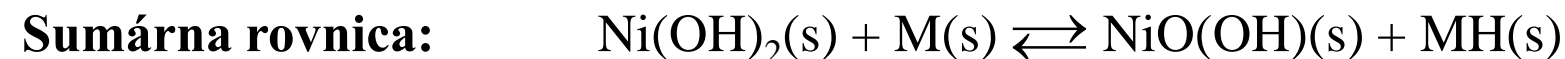
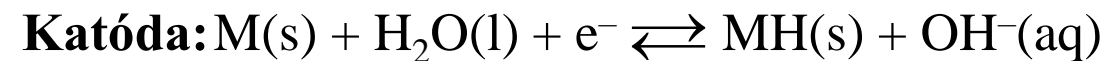
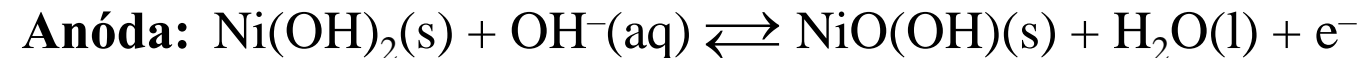

ktorý sa následne termicky rozloží pri $t \approx 150$ až $300 \text{ }^\circ\text{C}$.

Ni má široké použitie pri **výrobe nehrdzavejúcich ocelí a zliatin**, napr. Monelovho kovu (68 % Ni a 32 % Cu) alebo mincových kovov.

Ni je tiež významnou súčasťou **nikel-metalhydridových batérií NiMH**, ktoré majú anódu z hydroxidu nikelnatého a katódu z hydridu kovu MH.

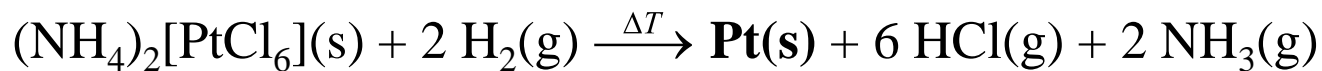
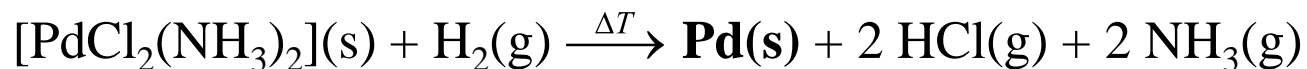
Ni je významný **katalyzátor pre hydrogenáciu nenasýtených organických zlúčenín** alebo pri výrobe **syntézneho plynu**. **Raneyov Ni** je hubovitý materiál (v suchom stave pyroforický) s veľkou katalytickou aktivitou pri organických reakciách.

Paládium a platina

Rovnako ako ostatné platinové kovy (Ru, Os, Rh, Ir,), aj Pd a Pt sú **vzácne** a **drahé**. Vyskytujú sa spoločne v elem. stave alebo v sulfidických rudách Cu a Ni.

Prírodná Pt má premenlivé zloženie a môže obsahovať až 86 % Pt, ostatnými zložkami sú Fe, Ir, Os, Au, Rh, Pd a Cu.

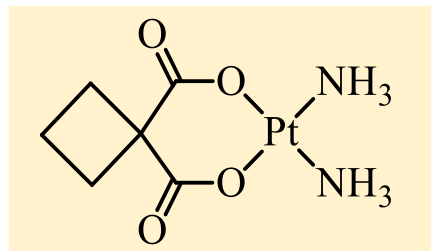
Získavania Pd a Pt je veľmi zložitý. Pri výrobe Pd sa ako medziprodukt získa $[\text{PdCl}_2(\text{NH}_3)_2]$ a pri Pt medziproduktom je $(\text{NH}_4)_2[\text{PtCl}_6]$, z ktorých žíhaním v prítomnosti H_2 vznikajú príslušné kovy

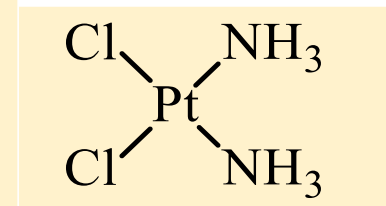
Pd a **Pt** patria medzi významné heterogénne katalyzátory. Schopnosť **Pd** absorbovať veľké množstvo $\text{H}_2 \Rightarrow$ **katalýza hydrogenačných a dehydrogenačných reakcií**. **Pt** je katalyzátor pre oxidáciu NH_3 na NO . V automobiloch sú malé častice (priemer 1600 pm) **Pd**, **Pt** a **Rh** rozptýlené na nosiči, ktorým je $\gamma\text{-Al}_2\text{O}_3 \Rightarrow$ konverzii CO , oxidov dusíka NO_x a nespálených uhl'ovodíkov na CO_2 , H_2O a N_2 .

Pd a **Pt** sa používajú do zliatin s Ru a Rh pre zvýšenie ich tvrdosti.

Zlúčeniny **cisplatina** a **karboplatina** sú protirakovinové liečivá.

karboplatina

cisplatina

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 11. skupiny

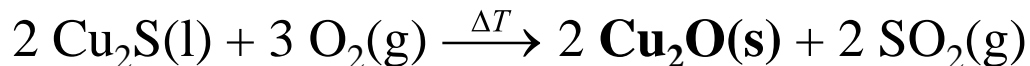
Med'

Cu sa na niektorých miestach vyskytuje aj v elementárnej forme. Hlavnou rudou však **chalkopyrit** CuFeS_2 . Z minerálov majú priemyselný význam **chalkantit** $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, **malachit** $\text{Cu}_2(\text{OH})_2\text{CO}_3$, **azurit** $\text{Cu}_3(\text{OH})_2(\text{CO}_3)_2$ a **kuprit** Cu_2O .

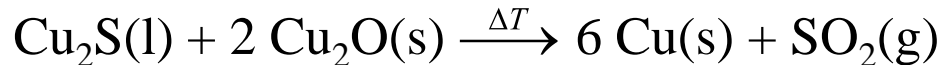
Výroba Cu začína pražením chalkopyritu za **obmedzeného prístupu vzduchu**

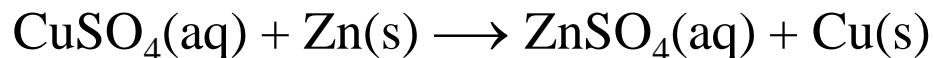
Pri výrobe Cu sa z **2/3 roztaveného Cu_2S** v prítomnosti kyslíka vytvorí Cu_2O

Cu_2O následne redukuje so zostávajúcim sulfidom

Cu vzniká aj z vodných roztokov meďnatých solí pôsobením menej ušľ. kovu, napr.

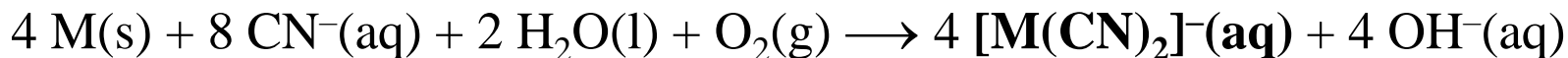
Cu je odolný voči korózii $\Rightarrow$ materiál pre rozvody vody a pary a používa sa, napr. na strechy a odkvapy, kde vznikne **zelený povlak** tvorený dihydroxid-uhličitanom dimeďnatým (medenka). Komerčný význam majú **zliatiny medi**, napr. **mosadz** (Cu/Zn), **bronz** (Cu/Sn), **alpaka** (Cu/Zn/Ni) a **mincový kov** (Cu/Ni).

Cu a jeho zlúčeniny majú **antibakteriálne vlastnosti**. Síran meďnatý a hydroxid-chlorid meďnatý sa veľmi často používajú ako **fungicídy**. Med' má **biochemický význam** v cytochrómoxidáze (podieľa sa na redukcii O_2 na H_2O) a v hemocyaníne.

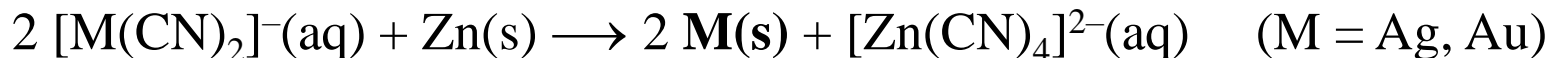
Striebro a zlato

Ag a **Au** sa v prírode vyskytujú v kovovom stave. **Prírodné Au** zvyčajne obsahuje 85 – 95% Au, zvyšok je Ag. Vyskytujú sa však aj v sulfidových, arzenidových a teluridových rudách, napr. v argenite Ag_2S a sylvanite $(\text{Ag}, \text{Au})\text{Te}_2$.

Podobne ako Au sa môže aj Ag získavať zo svojich rúd reakciou

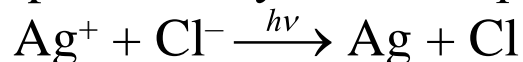

a následnou redukciou príslušného dikyanidokomplexného aniónu zinkom

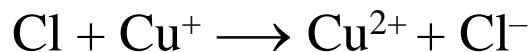

Extrakcia Au z rúd pomocou kyanidov je najvýznamnejším spôsobom jeho získavania. Je snaha nahradiť pri extrakcii zlata kyanidové anióny iným typom ligandov, ktoré tiež tvoria s kationmi Au^+ vo vode stále komplexy.

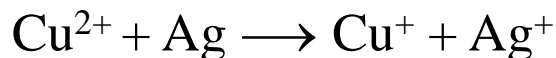
Strieborné soli boli skôr využívané vo **fotograf. procese**. AgI rozpraš. vo forme svetlíc sa využíval na **umelé vyvolávanie dažďov**. AgCl sa využíva pri výrobe **fotocitlivých skiel** do slnečných okuliarov. Dopad slnečných lúčov spôsobuje redukciu kationov Ag^+

V dôsledku vzniku Ag osvetlené **sklo okuliarov stmavne**. V skle sú aj kationy Cu^+

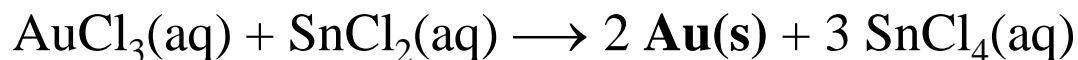
čím zabraňujú uvoľneniu molekúl Cl_2 . Keď už sklá nie sú vystavené svetlu, Cu^{2+} ióny na povrchu oxidujú Ag

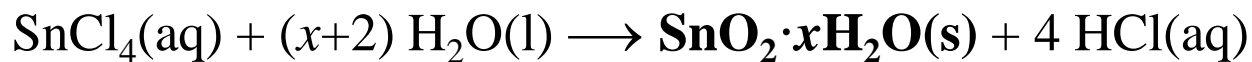
a **sklá sú opäť transparentné**.

Hlavnými oblasťami **využitia Au** je mincovníctvo, elektrotech. priemysel a šperkárstvo.

Au bolo využívané už najstaršími civilizáciami, nielen v bežnej forme **žltého kovu**, ale aj ako **červené** (najmenšie častice), **fialové** a **modré** (najväčšie častice) **koloidné zlato**. Napr. redukciou AuCl_3 s SnCl_2 v prít. HCl vzniká koloidné **Au** (červenofialový roztok).

Zriedením roztoku vodou nastane **hydrolýza SnCl_4**

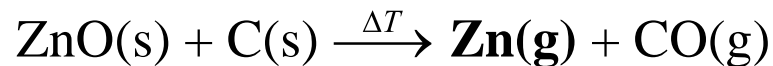
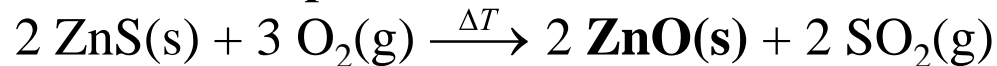
Po dlhšom čase sa z roztoku vylúči **fialovočervený prášok**, tzv. Cassiov purpur, používaný k výrobe rubínového skla.

Au má vynikajúcu tvarovateľnosť, ktorá umožňuje výrobu drôtu tenkého iba **20 μm** . Niektoré zlúčeniny **Au** sa využívajú ako **lieky proti artritíde**. Veľký význam má **recyklácia Au a Ag**.

Výskyt, získavanie a využívanie prvkov 12. skupiny

Zinok

Rudami Zn sú **sfalerit** ZnS, **kalamín** (hemimorfit) $\text{Zn}_4\text{Si}_2\text{O}_7(\text{OH})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ a **smithsonit** ZnCO_3 . Výroba Zn je založená na **pražení ZnS**

Zn má menšiu teplotu varu ($t_v = 907 \text{ }^\circ\text{C}$) ako väčšina *d*-prvkov a môže byť od nich oddelený **rýchlym ochladením pár**. Zn sa čistí destiláciou alebo elektrolýzou.

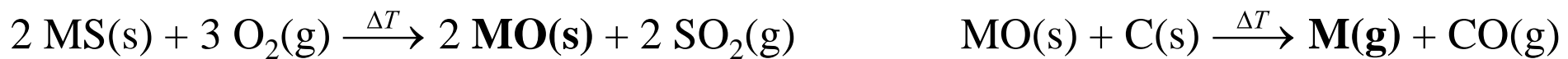
Zn má mnohostranné použitie v podobe **zinkového plechu** alebo na odlievanie rôznych predmetov. Zn sa používa na **pozinkovanie ocele** a komerčne významne sú aj jeho zliatiny, napr. **mosadz** (Cu/Zn) a **alpaka** (Cu/Zn/Ni). V chemickom laboratóriu slúži ako **redukovadlo**.

ZnO sa bežne používa v **kožných mastiach** a ako zložka **opaľovacích prostriedkov** na ochranu proti UV žiareniu. Jedna z hlavných aplikácií ZnO je v **gumárenskom priemysle**, kde znižuje vulkanizačnú teplotu a umožňuje rýchlejší proces vulkanizácie. ZnO a ZnS sa používajú aj ako **biele pigmenty**.

Príkladmi **enzýmov obsahujúcich zinok** sú karbonátanhydráza a karboxypeptidáza, ktoré sú životne dôležité pre procesy regulácie oxidu uhličitého a trávenia bielkovín.

Kadmium a ortuť

Cd sa vyskytuje aj ako vzácny minerál **greenockit** (CdS), ale väčšinou sa **získava zo zinkových rúd** (obsah CdS v ZnS je až 0,5 %)

Cd má podstatne menšiu teplotu varu ($t_v = 767 \text{ }^\circ\text{C}$) ako Zn.

Cd sa používa najmä na **ochranné pokovovanie**. **Cd** sa používa ako **zložka zliatin** s malou teplotou topenia. Väčšina kadmia sa spotrebuje do **NiCd-batérií**.

CdSe a **CdTe** sú polovodiče a využívajú sa v elektrotechnickom priemysle. **CdS** sa používa ako pigment **kadmiová žltá**.

Cd z NiCd batérií sa **recykluje** a možno očakávať pokles jeho používania

Hg je vďaka nízkej $t_t = -38,83 \text{ }^\circ\text{C}$ unikátnym kovom. Veľká tep. rozťažnosť umožňuje použitie **Hg ako kvapaliny** do teplomerov, barometrov, difúzných púmp a Hg spínačov.

Niektoré kovy (napr. Na, Ag, Au, Zn, Cu, Sn, Cd, Pb) sa v ortuti rozpúšťajú na **amalgámy**. **Amalgámy**, na rozdiel od zliatin iných kovov, sú pri lab. teplote **kvapalné** alebo v **tuhej forme plastické**. Použitie amalgámov je rôzne. **Amalgám striebra** (asi 50 % Hg, 35 % Ag, 13 % Sn, 2 % Cu) sa používa ako výplň (plomba) v zubnom lekárstve. **Amalgám Na/Hg** je vhodným zdrojom sodíka ako **redukčného činidla**.